Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

AARHUSEGNENS

HISTORISKE MINDER

AF

EJLER HAUGSTED
BIBLIOTEKAR VED STATSBIBLIOTEKET

AARHUS
DE FORENEDE BOGTRYKKERIER
1925

AARHUSEGNENS

HISTORISKE MINDER

AF

EJLER HAUGSTED
BIBLIOTEKAR VED STATSBIBLIOTEKET

AARHUS
DE FORENEDE BOGTRYKKERIER
1925

Biskop Jens Iversøn Langes Sigil.

Omskrift: ſ' iohannis dei gracia epiſcopi aruſienſis. St Clemens med Korsstav i den højre og Anker i den venstre Haand. — Forneden Bispens Vaabenskjold med de tre Roser.

Venner, ser paa Danmarks Kort,
ser, saa I det aldrig glemmer,
til hver Plet har faaet Stemmer;
thi det Land vi ser er vort.

Der findes ikke den Plet i Danmarks Rige, hvorfra der ikke lyder Stemmer fra de svundne Tider. Landskabsformen og Jordbunden fortæller os om Landets Tilblivelse, Fund paa Mark og i Mose giver Oplysning om Kulturens Udvikling i de mange Slægtled, der i Aartusinderne fra Istidens Ophør til den historiske Tids Begyndelse, har skaffet sig Livets Ophold ved Jagt og Fiskeri og efterhaanden har opdyrket store Strækninger, mens Dysser, Jættestuer og Gravhøje vidner om Sjæletroens Magt over Sindene.

Om Menneskenes Færden og Virke i det sidste Aartusinde, den historiske Tid, giver de skriftlige Kilder Oplysninger, der bliver fyldigere for hvert Aarhundrede, men ved Siden af dem findes der overalt i vort Land Spor af vore Forfædres Arbejde og Rester af deres Bygninger. Gennem Stednavnene kan vi danne os et Billede af Landets Opdyrkning og Bebyggelse, paa Kirkerne har alle Slægtled fra Valdemarernes Tid til vore Dage bygget, Herregaarde og Landsbyer fortæller om Forandringerne i Samfundets Sammensætning; den grevelige Residensgaard med Ridebane, Park og Dyrehave, og den fattige Landsby med de lave lerklinede Gaarde i Kreds om Gadekær og Bystævne viser os Rammerne om det 18. Aarhundredes Samfund, mens et forfaldent og ubeboet gammelt Hus halvt skjult af Vildnis, Statshuse paa den tidligere Hovedgaards Mark, store velbyggede Bøndergaarde strøet over Landet og Stationsbyer i Mængde viser Udviklingsretningen i det 20. Aarhundrede. I Købstæderne ser vi endnu de gamle Bindingsværks Købmandsgaarde med Svalegange og smaa Haandværkerboder ved Siden af den moderne Tids Fabriker, Lejekaserner og store og velbyggede Hospitaler og Skoler.

Overalt i Danmark kan man se, hvorledes i Nutiden Fremtiden vokser op paa Fortidens Grund; hvormeget der end ødes af Fædrenes Værk, staar der endnu saa meget tilbage, at vi kan følge Hovedlinierne i Landets og Folkets Historie i saa at sige hvilken som helst Egn i Landet.

Aarhus Stift frembyder højst interessante geologiske Forhold. I Djurslands Klinter mod Øst træder Kridtperiodens haarde Kalksten frem i Dagens Lys nord for Grenaa, og Brunkultidens Kertemindeler viser sig ved Rugaard. Men det er dog Istidens Aflejringer af Moræneler og Smeltevandsflodernes rivende Strømme under Isdækket, der har formet de høje Bakkedrag og sørige Dale, som giver Gudenaaegnene deres Præg, og ved Ismassernes Slid paa de

bløde underliggende Jordlag har Mols Bjerge faaet deres fantastisk skønne og overraskende Former, for blot at nævne de to Landskabsgrupper, der i Skønhed er enestaaende i Danmark.

Da i Stenaldersænkningens Tid Havet strakte en Arm fra Grenaa Strand til Randers Fjord, og Fjorde skød sig ind i Aarhusaaens Dal til Skiby og mellem Egaa og Vejlby til Lisbjerg Bro, bosatte Menneskene sig ved de smalle Vandes Bredder. Bopladsfund fra Aarhus Stift, fra Meilgaard, fra Brabrand, fra Fannerup og Havmølle har givet meget vigtige Bidrag til Forstaaelse af den ældre Stenalder. Blandt Mindesmærkerne fra den yngre Stenalder rager Posekjær Stenhus, den store og velbevarede Dysse ved Knebel, op som en af Landets ypperste. Borum Eshøj har ydet et af den ældre Broncealders mærkeligste Fund: I udhulede Egestammer fandt man Høvdingen og hans Hustru gravsatte i uldne Dragter med Vaaben og Smykker. Fra Jernalderen finder man den ene Gravplads efter den anden, hvor de afdøde til den lange Rejse er bleven forsynede med Mad og Drikke i sorte Lerkar af mange forskellige Former, prægede af romersk Paavirkning. I Lisbjerg er der paa en enkelt Gravplads afdækket over 100 Grave.

Fra Overgangen til den historiske Tid stammer Runestenene. I selve Aarhus er der funden fem, af hvilke den prægtige store Sten, der er smykket med et irsk præget Hoved, er rejst til Minde om Full, »der blev død østpaa, da Kongerne kæmpede« (Svold?) I Søndervissing Kirke staar den Sten, som Harald (Blaatands) Dronning Tove rejste for sin Moder.

Fra Middelalderen er St. Clemens Katedralen i Aarhus langt det ypperste Mindesmærke; (jeg kommer senere tilbage til den) men man maa for Bispekirkens Pragt ikke glemme den rige Skat af Landsbykirker fra Valdemarstiden; statelige Kvaderstenskirker med svære hvidkalkede Taarne som Skødstrup, Kridtstenskirker med rige Enkeltheder som Nødager i Omegnen af Grenaa, Fraadstenskirker i Søegnene; skulde jeg fremhæve to, maa det være den runde Fæstningskirke i Thorsager og den skønt beliggende ældgamle Klosterkirke i Venge. Det *middelalderlige* Skanderborg er jævnet med Jorden; men den Taarnstump, der knejser trodsigt paa Toppen af sin Borgbanke i Bunden af Kaløvig som Midtpunkt i det skønneste østjydske Landskab er den sidste Rest af den Borg, som Erik Menved grundlagde paa Kalø. De mange Borge, som Middelalderens Stormænd byggede i Vigenes Bund, paa Næs og Øer i Søerne, langs Aaer og i Sumpe, har alle veget Pladsen for senere Tiders statelige og rummelige Herregaarde; i ingen anden jydsk Egn findes Mage til den Række stolte Herresæder, der ligger mellem Aarhus, Randers og Grenaa; Yderst mod Øst, tæt ud mod det aabne Kattegat, knejser Benzon, Katholm og Rugaard. Benzon, den store rolige trefløjede Gaard med sin skønne Portal, Katholm, et Vinkelhus med Taarne og rige Gavle, Rugaard, Enkelthuset med Hjørnetaarne, paa Bakken med Udsigt over den skovkransede Nørresø og Kattegat. Skaføgaard og Rosenholm er begge byggede af Jørgen Rosenkrantz, en af Regeringsraaderne under Christian IVs Mindreaarighed. Paa Gammel Estrup blev der bygget i næsten 200 Aar, den har gotiske Kældre med favnetykke Mure og Taarne og Gavle fra Christian IVs Tid. Løvenholm ligger som et Torneroses Slot bag Alléernes tætte Løvhang og spejler sine to Fløje med runde Hjørnetaarne i de brede Grave. Paa Clausholm mindes man ved hvert Skridt »Dronningen«, Anna Sophie Reventlow, der levede sin triste Enke-

stand paa dette alvorlige Barokslot. Tæt ved Aarhus ligger Moesgaard, der er bygget til en Baron Gyldenkrone af Jardins Elev Zuber i Slutningen af det 18. Aarhundrede; Vilhelmsborg er fra Christian VIIIs Tid, og saa er der endelig Frijsenborg, der indtil for faa Aar siden var Residensgaarden i Landets største Grevskab, hvor en mindre gammel Gaard af Meldahl er omskabt til et moderne château i fransk Renaissancestil, bygget som Midtpunkt i en Park, der er uden Sidestykke.

I Aarhus maa man grave i Jorden for at finde Sporene af Middelalderens Bispestad, men man finder navnlig i Nærheden af Aaen Bindingsværkshuse fra den Tid, da Aarhus var en lille stillestaaende Købstad — dens Indbyggertal synes ikke at være vokset i de to Aarhundreder fra 1600 til 1800 —; men de er overgroede og næsten skjulte ved den vældige Byggevirksomhed, der har været en Følge af Byens rivende Vækst i de sidste halvhundrede Aar. Havnen, Baneanlægene, Fabrikerne, Hospitalerne og Folkeskolerne samt de lange Rækker af velindrettede Beboelseshuse vil, saa længe de staar, vidne om, hvad der er udrettet i de sidste to Slægtled i den stærkt voksende demokratiske Kommune, der har forstaaet at udnytte sin Beliggenhed ved den aabne dybe Bugt midt i Danmark. Hvis man vil prøve at maale Væksten og danne sig et Billede af, hvad Aarhus var for hundrede Aar siden, skal man rejse til Ebeltoft, der endnu i Automobilernes Tid har bevaret det Smaastadspræg, Aarhus havde i Frederik VIs Dage.

Det danske Folks Udvikling gennem Medgangs- og Modgangstider, og det Præg, de skiftende Slægter har sat paa Landet, kan i Aarhus By og Aarhus Stift spores saa tydeligt som i nogen anden Del af vort Fædreland.

Noget anderledes stiller det sig, naar vi vender os til den *politiske Historie,* Rigshistorien og til Aandslivets Historie i snævrere Forstand: Videnskab, Litteratur og Kunst. De afgørende Begivenheder, de store Slag og de fremragende Personligheders Indsats er knyttet til bestemte Steder.

Efter Enevældens Indførelse 1660, da efter fransk Mønster en stram Centralisation blev gennemført paa disse Omraader, blev alt politisk Liv samlet ved Hoffet og i Byen; det var Kongerne og deres nærmeste Omgivelser, der stillede Kunstnerne Opgaver med Bygning og Udstyrelse af Slotte og Gravkapeller og med Afholdelse af pompøse Fester; videnskabeligt Arbejde og litterær Produktion kunde kun trives ved Landsuniversitetet i Residensstaden og i Kongens Nærhed. I Kongens København samledes der hurtig ti Gange saa mange Indbyggere som i den største Købstad. Disse opfattede sig selv som »*Byen*« i Modsætning til det øvrige Land, der i Skrift betegnedes som Provinsen, i Tale som Bondelandet. Det var i Fredstid; i Krig stod Danmark overfor to Opgaver: Kampen om Skaane og Kampen om Hertugdømmerne; derfor er næsten alle vore krigerske Minder i de sidste tre hundrede Aar knyttede til Sundet og Sydgrænsen; i den danske Provins gik Livet sin jævne Gang; men der skete ikke noget.

Men i Tiden før Enevældens Indførelse og navnlig førend Statskupet 1536, da Christian III tiltog sig den biskoppelige Myndighed og lagde al Bispegodset under Kronen, hvorved han forøgede Kongemagten og fordoblede dens Indtægter, da bestod Kongeriget Danmark ikke af Byen og Provinsen, men det var en Sammenslutning af de tre Lande: Skaane, Sjælland og Jylland-Fyn,

hvert med sin Lov, sit Landsting og sit Selvstyre. Kongen var den fælles Krigsherre, der i Fredstid skulde sørge for, at Loven blev overholdt. Ved Siden af den kongelige Myndighed stod den langt bedre organiserede biskoppelige Myndighed med dens store Virksomhedsomraade (Kirke, Skole, social Forsorg og en Del af Retsplejen) og selvstændige Finanser (Jordegods og Tiende). Den politiske Kamp førtes paa to Fronter: Kongen søgte at hindre Kirken i at gøre sig uafhængig af ham; det gamle Selvstyres Repræsentanter, de verdslige Stormænd søgte at bevare deres lokale Selvstændighed og at vinde Indflydelse paa Rigsstyret, mens Kongerne stræbte mod Enevælde. Da Kongen og Hoffet stadig er paa Rejser, sker de afgørende Begivenheder paa de forskelligste Steder i Landet: Erik Plovpenning myrdes paa Slien, Christopher I i Ribe, Erik Klipping i Finderup, mange Danehoffer holdes i Nyborg, men vigtige politiske Forhandlinger finder Sted i Vordingborg (jydske Lov), Sønderborg (Valdemar Atterdag bliver Konge), Ribe (Christiern I vælges til Hertug i Slesvig og Greve i Holsten). Fra Vejle sendte den danske Kirkes Bisper Christopher I et Varselsskud (Vejlekonstitutionen), der bliver Signalet til den store Ærkebispestrids Udbrud. Mellem Snoghøj og Hindsgavl sejler Christiern II raadvild frem og tilbage en hel Nat. Dronning Dagmar ligger i Ribe syg, men hviler udi Ringsted; jeg kunde blive ved.

Næsten al kunstnerisk og intellektuel Virksomhed var knyttet til Kirken. Kristendom og Kultur strømmede ud over Landet fra Bispesæderne, hvor Katedralgudstjeneste og Kirkefester blev holdt i skønne store Domkirker, hvor Præster blev uddannede, hvor den kirkelige Rettergang kæmpede mod Barbari og Raahed, og hvor Kirkens Godsstyrelse og Agerbrug ledede Fremskridtene fra Udlandet ind i det danske Land. De store Klostre og Kollegialkirker var mindre Centrer, der fulgte Bispesædernes Eksempel.

Paa de følgende Blade skal gøres et Forsøg paa at antyde i korte Træk, hvad Aarhus og Aarhus Stift har betydet i Danmarks Historie indtil Enevældens Indførelse. Det vil falde naturligt først at skildre Bispedømmets Opstaaen, Vækst og Undergang og derefter pege paa nogle af de Steder i Egnen, hvortil der knytter sig historiske Minder.

Aarhus blev et af de første Udgangspunkter for *Kristendommens Udbredelse* i Danmark. Efter at den tyske Missionær Ansgar havde grundlagt Missionsstationer i Hedeby og Ribe 850, gik der over et halvt Aarhundrede, før den tredje Kirke blev bygget. Den kom til at ligge i Aarhus. Herom fortæller vor ældste Danmarkshistorie, Roskildekrøniken: Efter Kong Eriks [Haarik den Unges] Død, blev Frode sat paa Tronen; han blev døbt af Ærkebiskop Unni i Bremen. Straks blev de nedrevne Kirker genopbyggede i Slesvig og Ribe; en tredje Kirke opførte Kongen i Aarhus til den hellige Trefoldigheds Ære (Terciam rex in honore sancte Trinitatis apud Arusam edificavit).

Da Unnis Efterfølger Adeldag ved en Pavebulle af 948 fik Tilladelse til paa Pavens Vegne at indvie Bisper saavel i Danmark som blandt de andre Folk i Norden, fik den ene af de nye Bisper sit Sæde i Aarhus. Paa det store Kirkemøde i Ingelheim mødte Ærkebispen ledsaget af tre danske Bisper, Haared af Slesvig, Ljufdag af Ribe og Reginbrand af Aarhus. I Remigiuskirken, hvor Harald Klak var bleven døbt 826, blev Biskop Reginbrand 948 indført i Embedsbrødrenes Kreds.

Det er muligt, at Trefoldighedskirkerne i Roskilde og Lund, der blev Udgangspunkter for Missionen paa Sjælland og i Skaane, er anlagte fra Aarhus, hvis Biskop i saa Fald har haft Tilsyn med Menigheden i Østdanmark, indtil Bispedømmerne i Lund og Roskilde blev oprettede; Frue Kirke i Viborg synes derimod at være anlagt fra Frue Kirke i Ribe.

Sikkert er det, at den mærkelige Mand, der hed Thangbrand, en Tid virkede som Præst i Aarhus; men da han her dræbte en af Kejser Otto IIs Gidsler, maatte han flygte til England, hvor han i Winchester sluttede sig til Olaf Trygvason, hvem han ledsagede paa Toget mod Hakon Jarl. Efter Sejren blev han Præst ved Norges Hovedkirke paa Moster, men da han plyndrede de udøbte og levede højt af Udbyttet, sendte Kong Olaf ham til Island, hvor han vandt stor Fremgang for Kristendommen (c. 1000) (se Njals Saga).

Under Knud den Store, da Kristendommen gjorde store Fremskridt, og der blev indrettet mange Kirker, var der ingen Biskop i Aarhus; hele Nørrejylland blev lagt under den fremragende Bisp Odinkar den Unge i Ribe, der tilhørte Hvidernes Slægt og maaske var en Søstersøn af Kong Knud; han skal have skænket Jordegods til alle Jyllands Hovedkirker.

Men da Svend Estridsen c. 1060 ordnede den danske Kirkes Styrelse, blev Aarhus paany Sædet for en Biskop, hvis Stift kom til at omfatte Aabo- og Løversyssel. Med det faste Bispedømmes Grundlæggelse blev der i den lille Køb̊ing ved Aaens Udløb i den aabne Bugt lagt et Frø, hvoraf der skulde vokse et anseligt Træ frem. I den første Tid gik det smaat; med det ringe Jordegods, der blev lagt til Bispekirken, kunde Virksomheden ikke spænde vidt, og Borgerkrig og Venderplyndringer hæmmede Væksten.

Om Biskop Christiern, Odinkars Søn, ved vi ikke andet, end at han deltog i Englandstoget 1069. Biskop Ulkeld, der faldt paa Kong Niels' Side i Slaget ved Fodevig 1134, har vistnok bygget den ældste Domkirke af Sten. Den var indviet til St. Nicolai, og Rester af den findes i den nuværende Frue Kirke. Dens Opførelse kan maaske sættes i Forbindelse med Erik Egodes Rejse til Italien (1098), hvorfra han hjembragte Relikvier af den hellige Nicolai.

St. Sørens Dag, d. 23. Oktober 1157, da Valdemar den Store sejrede over Svend Eriksøn paa Grathe Hede, satte Skel i Danmarks Historie. Valdemarernes Storhedstid afløste Borgerkrigenes og Venderplyndringernes Tid. Det blev den første Opgave for den nye Konge over al Danmark at føre Skaaninger, Sjællændere og Jyder i Endrægtighed mod Venderne. Fra Aarhus, der var bleven plyndret, drog Biskop Eskil med det jydske Ledingsopbud sammen med Absalon og Sjællænderne til Ryø, hvor han mistede Livet 1166.

Hans Efterfølger Svend, der tilhørte Udsønnernes rige og mægtige Slægt, var Absalons Ven og Kampfælle paa Vendertogene; Sakse omtaler ham jævnlig som en af Lederne. Her skal blot nævnes, at han efter Arkonas Erobring 1169 fulgte Absalon paa hans dumdristige Færd til Karenz, de rygiske Fyrsters By. Skræmmede af Arkonas Skæbne havde Jermer og Tetislav, de to Fyrster, overgivet sig til Absalon; mens Esbern Snare beværtede Tetislav og hans Følge ombord paa Flaaden, red Absalon og Svend, ledsagede af en Haandfuld Huskarle, med Jermer til Karenz. Da de nærmede sig Byporten, saa de væbnede Folk i Tusindvis strømme ud og stille sig op paa begge Sider af Vejen med Spydsoddene stukne i Jorden. Svend studsede ved Synet; men Absalon bad

ham være uden Frygt, det var for at hylde dem, at Folk strømmede ud. I Tillid til Absalon red den lille Skare roligt frem uden at blinke. »Under Absalons Værn var ingen ræd for Fjendens Mængde« bemærker Saxe. Karenzfolkene kastede sig næsegrus til Jorden for dem, som var det Guder, de tilbad, og fulgte i al Venskabelighed efter dem. Bisperne gik straks til de tre Gudehov og lod de tre mangehovede Gudebilleder hugge om af Svendene. Da Støtterne skulde slæbes udenfor Byen for at brændes, vilde Biskop Svend for Alvor vise dem, hvor usle deres Billedstøtter var og stillede sig derfor op ovenpaa dem, mens Karenzfolkene trak dem bort, hvorved de blev tunge til Gavns, især ved den Skam og Skændsel, det var for Indbyggerne: ej blot at slæbe af med deres egne Guder, men tilmed se en fremmed Præst træde dem paa Nakken. — Samtidig hermed indviede Absalon Kirkegaarde, og næste Dag blev Klerkene og Høvdingernes Huskapellaner iklædt præsteligt Skrud og sendt ud for at døbe Landsfolket. Men Svend var ikke blot den raske Korsfarerbiskop, der med væbnet Magt bringer Kristendommen til Hedningerne og tager Del i Arbejdet for at gøre Østersøen til et Indhav i det danske Rige: han virkede ogsaa nidkært i sit Stift, for at Kristendom og Kultur kunde trænge dybere ind i Befolkningen. Hans Navn er særlig knyttet til Grundlæggelsen af Øm Kloster, det berømte Cistercienserabbedi ved Mossø; han udstyrede det med Jordegods, lod berede Pergament og lønnede Skrivere og Malere for at fremstille Bøger; den Munk, der har skrevet om ham i Øm Klosters Krønike, siger, at han gjorde sig saa megen Umage og Omhu med at skaffe Bøger, at selv om han intet andet havde udrettet, saa havde det alene, som vi tror, været nok til at udvirke hans Frelse. Da han blev gammel og svag, fik han Pavens Tilladelse til at flytte over i Klostrets Ro, men inden han fik Beslutningen udført, døde han (1191), og blev begravet foran Højalteret sit kære Øm Klosters Kirke. En c. 1500 udført Mindesten over ham bevares nu i Rye Kirke.

Svends Efterfølger Peder Vognsøn (1191—1204) tilhørte maaske ogsaa Udsønnernes Slægt; paa mødrene Side var han beslægtet med Absalon, idet hans Moder Ingrid var en Datter af Peder Thorstensøn til Pedersborg ved Sorø i hans Ægteskab med Asser Rigs Søster Cecilie. Hans Virke satte Skel i Aarhuskirkens Historie, idet han grundlagde St. Clemens Katedralen og indrettede et Domkapitel. Som Kannik i Lund havde han haft sin Gærning i den pragtfulde St. Laurentius Domkirke, og han maa beundrende have fulgt den storslaaede Byggevirksomhed paa Sjælland, som hans Frænder tog saa virksom Del i; de skønne nye Kirker, der blev opført af det nye Materiale, den røde Mursten, i Ringsted, Sorø og Roskilde, maa have gjort stærkt Indtryk paa hans Sind; thi næppe er han bleven Biskop i Aarhus, før han samler alle sine og Bispedømmets Kræfter om Løsningen af den mægtige Opgave at skaffe det lille fattige jydske Stift en Domkirke, der ikke stod tilbage for Ærkebispens i Lund og kunde staa Maal med den, som hans Frænde og Embedsbroder paa Sjælland, Peder Sunesøn, havde under Bygning i Roskilde. Han begyndte med at skaffe sig Relikvier af den hellige Clemens og opnaaede derpaa en Pavebulle, hvori der loves 40 Dages Aflad til alle, der i Danmark vilde støtte Byggeforetagendet. Da de nødvendige Midler var skaffet tilveje, blev Grundstenen lagt, vistnok i Absalons Dødsaar, 1201, og de røde Mure begyndte at rejse sig.

Bisp Peder, der døde 1204, naaede ikke at se Kirken færdig. Hans

Broder, Skjalm, og de følgende Bisper, Ebbe og Peder Elavsøn, fortsatte Arbejdet, der sandsynligvis blev afsluttet i Løbet af et halvt Hundrede Aar. 1263 er den i Brug, det ved vi fra Øm Klosters Krønike. Peder Vognsøns Kirke var, ved Siden af Roskilde Domkirke, Landets største Murstenskirke. Den var treskibet, havde to Taarne i Vest og havde i Øst et Kor, der var noget kortere end det nuværende og afsluttedes med en Apsis. Kapellerne ved Tværskibene og Vestgavlen, der nu skiller Forhallen fra Langhuset, viser endnu den Dag i Dag tydeligt dens Stilpræg; der blev af St. Clemenskirkens Bygmester ydet det højeste, der kunde naas i Danmark paa Valdemar Sejrs Tid; han har lært af sine Forgængere paa Sjælland og har overgaaet dem.

Peder Vognsøn nøjedes ikke med at grundlægge Domkirken; han har utvivlsomt planlagt og paabegyndt Opførelsen af en helt ny By øst for Købingen omkring Lilletorv og St. Nicolai Kirke (nu Frue Kirke). St. Clemens Staden, der voksede op omkring Katedralen, blev omgivet med Volde og Grave; gennem Borgporten kom man fra den gamle ind i den nye By og stod paa det trekantede Store Torv med Domkirkens Vestfront foran sig. Nord for Kirken blev den store Bispegaard efterhaanden bygget, og mod Syd kom Kannikerne til at bo.

Aaret før sin Død funderede Bisp Peder seks Præbender, det vil sige, han anviste Underhold i Jordegods og Kirkeindtægter til seks Præster, der dannede et Kollegium, Aarhus Domkapitel, hvis Hovedopgaver var at forrette Gudstjenesten i Domkirken, at uddanne Stiftets Præster i Kathedralskolen, at danne Bispens Raad og tage Del i Stiftets Styrelse og Retspleje.

Det er ikke uden Grund, at han kaldes »ecclesiae Aarhusiensis principalis benefactor« (Aarhuskirkens vigtigste Velgører).

Blandt de Mænd, der i Domkapitlets første Aar kan være udgaaede fra dets Skole, kan vi nævne Broder Salomon, om hvis eventyrlige Liv Krøniken om Prædikebrødrene giver Oplysning. I Aaret 1220 traadte Salomon af Aarhus i Verona ind i den nystiftede Dominikanerorden; efter at han havde været Prior i Kärnten, deltog han i et Ordensmøde i Bonn, hvorfra den hellige Dominicus sendte ham til Kong Valdemar og Ærkebiskop Andreas Sunesøn med Anbefalinger fra Paven og Ordenen. Vejen gik over Køln, hvor han grundede et Kloster, og Paris til Flandern, hvor han var saa heldig at finde et Skib, der skulde til Danmark. I Storm og Taage forfejlede Skuden sin Kurs og landede i Trondhjem. Her hjalp Skule Jarl ham til Lund; Ærkebispen tog vel imod ham, og han blev Prior for det første danske Dominikanerkloster her i Danmarks kirkelige Hovedstad; han kom her i Forbindelse med den pavelige Legat, Gregorius de Crescentia, hvis højt paaskønnede Tolk han blev; og han har sikkert sin store Del i, at der i de følgende Aar blev oprettet Dominikanerklostre i mange danske Købstæder, ogsaa i Aarhus, hvor der paa den gamle St. Nicolai Domkirkes Grund rejste sig anselige Klosterbygninger og en ny Kirke, den nuværende Frue Kirke, som stod færdig 1300.

Paa den Grundvold, Peder Vognsøn havde lagt, voksede Bispedømmet, og en stadig mere omfattende Virksomhed udgik fra Domkirken og de Bygninger, der rejste sig omkring den: Gudstjeneste, Undervisning, Tilsyn, Retspleje, Godsstyrelse, Landbrug, Godgørenhed. Virksomheden blev paaskønnet; saavel ved Gaver som ved Køb voksede Jordegodset. Bispesædet var ikke blot Stiftets kirkelige

Centrum, men hvad vi nu vilde kalde et Administrationscentrum og et Kulturcentrum. Biskoppen havde Indflydelse baade hos Ærkebispen og hos Kongen.

Aarhus Bispekrønike skal ikke skrives her; vi gaar da let henover den følgende Tids Bisper; det bør dog nævnes, at Biskop Ebbe ledsagede Valdemar Sejr paa Toget til Estland 1219. Sagnet lader ham støtte Ærkebiskop Andreas Sunesøns Arme, da han bad for de danskes Sejr.

Den Strid mellem Kongedømme og Kirkemagt, der brød ud i lys Lue, da Christopher I lod Ærkebiskop Jakob Erlandsøn fængsle, naaede ogsaa Aarhus Stift. Da Kannikerne i 1260 ikke kunde enes om Valget af en Biskop, udnævnte Jakob Erlandsøn Abbed Arnfast i Ryd Kloster (Glyksborg), men Dronning Margrete nægtede at anerkende hans Valg, da han var mistænkt for at have forgivet Kong Christopher; det blev da Paven, der kom til at besætte Bispestolen; han valgte og viede Magister Tyge, der stod paa Dronningens Side i Kampen og straks efter sin Hjemkomst kom i en forbitret Strid med Øm Kloster, som ikke vilde anerkende hans Ret til Gæsteri med stort Følge i lang Tid. I Øm Klosters Krønike (Exordium Carae Insulae) — der er det eneste historiske Kildeskrift fra denne Tid, der giver en malende Skildring af dens urolige og usikre Forhold og derfor har Interesse for hele Landet — fortælles Stridens Gang udførligt; jeg skal kort gengive Skildringen af to Optrin.

Med Henvisning til en Overenskomst mellem Biskop Peder Ugotsøn og Klostret paastaar Abbed Bo, at Klostret ikke skylder Bispen det Gæsteri, han kræver: tre Uger fra første Søndag i Fasten. En kold Vinterdag ser Abbeden nogle Mænd komme gaaende over den tilfrosne Mossø; de fremstiller sig som Bispens Kokke og forlanger, hvad de behøver for at lave Mad til deres Herre; da Abbeden siger til dem: »Hvis I vil komme som vore Gæster, saa skal alt fornødent gives Eder; men kommer I for at kræve det som Gæsteriskat, da vil I slet intet faa anvist«, svarer de: »Vil I ikke give os det, tager vi det med Vold; thi vor Herre kommer straks og er her lige ved Haanden«. Hertil siger Abbeden: »Tager I det med Vold, saa tager I dermed en Ulykke for jer selv«.

Mens de talte, kom Bispen ridende mandsstærk med væbnet Følge. Han saa hvast til Abbeden og sagde: »Er vor Mad tilrede«. Abbeden svarede: »Ja, det er den vel nok, men ikke her«. Bispen pegede saa forbitret paa det Hus, der kaldes Bispehuset og spurgte: »Er det ikke vort Hus?« Abbeden: »Vore Munke siger, at det er deres og ikke Eders Hus«. Straks oplæste han sin Appelskrivelse til Paven; herover blev Bispen end mere harmfuld; han sagde: »Vi maa have, hvad vi har behov«, og brød Døren op til Kapellet. Nu begyndte Munkene at tale om at sætte haardt mod haardt, og da Madklokken i det samme lød, blev han bange for, at der var Fare paa Færde og bød, at Hestene skulde føres frem.

Næste Dag klagede Bispen paa Aabo Syssels Ting og paastod, at han var bleven jaget af Klostret med Stokke og Knipler samt, at Klostret husede Kongens Fjender, navnlig Arnfast. Da Abbeden havde renset sig fra den falske Beskyldning næste Tingdag, kom en god Ven af Klostret, Ridder Jens Kanne, og tilbød at mægle. Bispen og Abbeden mødtes da i et Kapel ved Domkirken, hvor Bispen gentog sit Kæremaal; da Abbeden sagde, at det ikke var sandt,

svor Bispen en Ed paa, at det var sandt. Abbeden svor da ogsaa, at han aldrig havde set Bisp Arnfast, siden han blev Bisp, og trak Stolaen frem under Kaaben, lagde den om sin Hals og gav sig til at forbande og banlyse den, der først havde sagt dette om ham, hvis han var faret med Løgn, og sig selv, hvis han eller hans Folk havde gjort det, som Bispen sigtede dem for. De tilstedeværende bad nu Bispen om ikke at tynge Klostret, hvis han ikke havde Ret. Men han udbrød fnysende og tænderskærende: »Hører I da ikke, at han bandlyser mig i min egen Kirke«. De svarede: »Han bandlyser ikke Eder, men den, der har løjet ham paa«. Nu maatte han dæmpe sin Vrede og sagde: »Lad Abbeden komme imorgen ved Dover Kirke og vise os sine Fribreve; vi vil se hvad der staar i dem . . .«. Striden fortsættes; dens Afslutning kender vi ikke, da Krøniken standser brat 1268; men det fremgaar klart af hvad vi ved, at Biskop Tyge i Kraft af den stærkeres Ret har gjort Klostret stor Skade.

Munken i Øm Kloster, der selv er Part i Sagen, er naturligvis tilbøjelig til at tegne dets bitre Fjende i mørke Farver. Fra anden Side ved vi, at Tyge var en af Dronningens mest betroede Mænd, og at han var den egentlige Leder af Kampen mod Jakob Erlandsøn og den danske Kirkeprovins' Styrer, mens Ærkebispen var landflygtig. —

Under Valdemar Atterdag oprandt der lysere Tider for Danmark, og Fremgangen fortsattes saavel indadtil som udadtil under Margrete Valdemarsdatter. Den store Dronnings vigtigste Raadgiver, Kansleren Peder Jensen Lodehat, var knyttet til Aarhus som Biskop i Aarene 1386—95; men hans Virksomhed her er lidet kendt og træder i Skygge for, hvad han har udrettet i Rigets Tjeneste og som Biskop i Roskilde.

Da han forlod Aarhus, drog en Roskildekannik af ringe Byrd, Bo Mogensøn, paa »eget Æventyr« til Pavehoffet og vendte hjem derfra som Biskop af Aarhus; men han maatte først betale »en Tax for Arus Kirke«, som endnu spøger i Arvestridighederne efter hans Død; den har næppe været ringe.

Biskop Bo støttede Dronning Margrete med store Laan, og drev en fremsynet Godspolitik, idet han udvidede Bispestolens Besiddelser med Aakjær og begyndte Erhvervelsen af Silkeborg. I Domkirken byggede han det nordvestre Kapel (nu Rodsteen-Marselis Kapel) og funderede der et Alter med betydeligt Jordegods. Denne Forretningsmand og Godssamler har sikkert forsøgt at tilegne sig noget af Købstadens Jord; men Dronning Margrete hørte Bymændenes Klager; hun lod gøre Markskel mellem Bispens og Byens Jord, og sikrede derved Borgerne Besiddelsen af Riis Skov og et betydeligt Areal vestfor denne.

Samtidig med Christiern I herskede i Aarhus Stift Biskop Jens Iversen Lange (1449—82). Han havde som Peder Jensen Lodehat en vigtig Stemme i Rigets Raad, og han maa nævnes ved Siden af Peder Vognsøn som Aarhus Domkirkes anden Grundlægger. Saa længe Kirken staar, vil hans Navn huskes; han har fuldført det store Taarn, hvor hans Vaaben med de tre Roser ses ved Siden af St. Clemens Anker, og det er sandsynligvis ham, der har været Bygherre for det nye Kor, denne pragtfulde helstøbte Hallekirke, der er det ypperste Stykke Sengotik i Danmark. Altertavlen, et af den nordtyske Maler- og Billedskærerkunsts Hovedværker, har han ladet den tyske Mester Bernt Notke udføre (1479); hans eget Portræt — maaske det ældste, der findes i Danmark

— ses paa en af de mange Fløje. Det vilde føre for vidt her at komme nærmere ind paa denne myndige Kirkefyrstes Stridigheder med Rigshofmesteren Otto Nielsen Rosenkrantz og hans Mægling i Fejden mellem Rosenkrantzerne og Lave Brok paa Gammel Estrup. Domkirken og dens Inventar fortæller tydeligt nok, at dens Bygherre var en Mand, der øvede Stordaad.

Niels Clausen Skade (1491—1520) deltog ikke i Rigsstyrelsen, men var meget virksom i sit Stift; han afsluttede den store Ombygning af Domkirken og Korets Udsmykning og afrundede Bispestolens Gods. St. Clemens stod omkring 1500 i sin fejreste Pragt. Landets største Kirke var nu en værdig Ramme om den katolske Katedralgudstjeneste. Vinduernes Glasmalerier, der straalede som Ædelstene i Sollyset, Freskerne, som dækkede Piller og Vægge, og de mange Altres malede og udskaarne Tavler forkyndte for de troendes Øjne den samme Lære, som Litanier og Prædikener i Sang og Tale førte til deres Øren ved de talrige Gudstjenester og Kirkefester. Fra de store røde Huse, der paa de tre Sider omgav Kirken, udgik den vidtforgrenede Virksomhed. Mod Nord laa Bispegaarden, der ved et lukket Galleri, som hvilede paa Piller, stod i Forbindelse med nordre Tværskib, mod Syd Kapitelgaarden, omgivet af de enkelte Kannikers Boliger, mod Øst Skolen, hvor Stiftets Præster blev uddannede, og hvor Ungdommen flokkedes om Morten Børups friske Undervisning.

Det giver en Forestilling om Bispegodsets Udstrækning, at Bispen efter Sigende kunde ride fra Aarhus til Silkeborg uden at komme udenfor sin egen Jord. Store Strækninger omkring Aarhus laa under Aarhusgaard — det senere Marselisborg —. Aakjær var Midtpunktet for Bispestolens Gods i Hads Herred, og under Bispeborgen Silkeborg laa en stor Mængde Bøndergods i Hids, Gjern, Tyrsting og Vrads Herreder. Dertil kom Kapitlets Gods, som var meget betydeligt; en enkelt af de tolv Kanniker ejede Lisbjerg Kirke og hele Lisbjerg By.

Den sidste Aarhusbiskop, Mester Ove Bille (1520—36), tilhørte en af Landets førende Slægter, og havde i 14 Aar været Kansler hos to saa vanskelige Herrer som Hans og Christiern II, da han afløste Niels Clausen. Efter Bispevielsen skrev han i et Brev til sin Moder: »... den almægtige Gud og Hr. Sct. Clemens og alle vore Patroner unde mig den Naade, at jeg maa forestaa mit Embede og Regimente, at det maa vorde Gud, Hr. Sancte Clemens til Lov, Hæder og Ære, og den hellige Kirke til Bestand og mig til Lykke, Glæde og Salighed«.

Dette fromme Ønske blev ikke opfyldt. Ove Bille blev reven ind i de følgende skæbnesvangre Begivenheders Malstrøm, og han kom til at kæmpe paa tabende Side, men gjorde det paa en saadan Maade, at han aftvang sine Modstandere Respekt. Han kaldes i »Klageskriftet mod Bisperne« den Biskop, der havde været Hovedet for al Papisteriet; han kæmpede mod de lutherske Prædikanter, men i Modsætning til flere andre Bisper foretrak han Kamp med aandelige Vaaben for ydre Tvang. Han indrettede et Trykkeri i Aarhus, hvorfra Povl Helgesen og andre udsendte Stridsskrifter mod Luthers Tilhængere; han haabede, at den gamle Kirke kunde bevares i reformeret Skikkelse, hvis Frederik Is yngre Søn Hans, der blev opdraget katolsk, blev Konge i Stedet for den ældre, den ivrige Lutheraner, Hertug Christian; det har vel nok været hans Livs bitreste Øjeblik, da han paa Mødet i Rye Kirke »med grædende Taarer« indvilgede i at vælge Hertug Christian. Han saa, hvad Følgen vilde blive.

Da de andre Bisper blev fængslede hin skæbnesvangre Augustnat 1536, lagde Christian III ikke Haand paa Ove Bille. Men da han nægtede at give sin Lensmand paa Silkeborg Ordre til at udlevere Borgen til Johan Rantzau, blev han ført til Dragsholm og blev holdt i Forvaring, til han bøjede sig for den nye Tingenes Tilstand. Saa blev han forlenet med Skovkloster (det senere Herlufsholm), hvor han levede næsten en Snes Aar, agtet og æret som en Patriark af sin talrige Slægt († 1555).

Med denne betydelige og tiltalende Skikkelse sluttede Rækken af katolske Fyrstbiskopper i Aarhus. Det selvstændige, aandelige og politiske Liv, der fra St. Clemens Staden i Aarhundreder havde straalet ud over Stiftet og hele Riget, døde hen, da den nye Kirkeordning traadte i Kraft. Kirkestyrelsen blev centraliseret i København, hvor Præsteuddannelse for hele Danmark og Norge blev det genoprettede Universitets vigtigste Opgave, Bispegodset gik ind i Krongodset; dets vistnok stærkt forringede Udbytte blev anvendt til Kronens almindelige Formaal, og mange af de Virksomheder, det havde underholdt i Aarhus, gik i Staa. Mens Lensmanden, der paa Kongens Vegne styrede den Brøkdel af Bispegodset, der blev lagt under Aarhusgaard, rykkede ind i den vidtløftige Bispegaard nordfor Domkirken, maatte den lutherske Superintendent nøjes med en beskeden, til hans smaa Indtægter svarende Bolig i et af Domkapitlets Huse sydfor Kirken. Kanonikaterne blev en Tid brugt som en Slags Legater til Folk, som Kongen vilde understøtte. Da disse i Reglen boede andre Steder, stod Kannikegaardene øde og faldt sammen. Skolen blev ført videre som en Drengeskole, der forberedte til Universitetet. Domkirken blev taget i Brug til lutherk Gudstjeneste. Kapellerne blev solgt til fornemme Adelsslægter, som der indrettede »Lejersted«. Indtægterne var for smaa til en anstændig Vedligeholdelse af den store Bygning.

I den *danske Middelalders Historie* staar Lys og Skygge skarpt overfor hinanden. Efter den korte Stormagtstid under Knud den Store, da den danske Konge bød over England og Norge, kom en urolig Fornedrelsens Tid, da Danerne maatte hylde den norske Kong Magnus, Olaf den Helliges Søn, som gjorde Kong Knuds Søstersøn, Svend Estridsen til Jarl i Danmark. Da han tog Kongenavn, kom Magnus med sin Flaade til Danmark for at tugte ham. Den 18. December 1043 mødtes de to Flaader til Kamp paa Aarhus Bugt.

Da Magnus' Mænd roede frem, væbnede Svends Mænd sig og tengede (bandt) deres Skibe sammen. Om den haarde Kamp synger Skjalden Tjodolv:

Kongen og Jarlen førte
for kort Tid siden Skjoldene
sammen imod hinanden.
(Sværdleg blev det for Mændene),
saa at Stridsmændene
større Slag ikke
mindedes (Hæren gøre
Gny af Spyd kunde).

Kong Magnus gik med sit Følge op paa Svends Skib og ryddede det; Svend maatte flygte om Natten.

Syv Skibe ryddede
Sønnen af Olaf Digre.
Sejr vandt Kongen; i Sogn
sligt vilde glæde Kvinderne.

Svend opgav dog ikke Kampen; hans seje Modstand mod Magnus og Efterfølgeren Harald Haarderaade kronedes tilsidst med Held; han blev Konge og Stamfader til en lang Række Konger.

Da Kongsæmner laa i Strid om den danske Krone, drog Kampens Uvejr flere Gange hen over Aarhus Stift; den sidste afgørende Kamp mellem Valdemar og Svend i Efteraaret 1157 begyndte, da denne sidste løb ind i Dyrsaa (Grenaa) med sin Flaade; med de raskeste Ryttere red han selv til Viborg og efterlod Mandskab ved Skibene. Valdemar sendte da sin Sømagt til Dyrsaa under Anførsel af Buris, der fik Sjællænderne til at sejle hjem godvilligt og derpaa fordrev Fynboerne. Esbern Snare drog som Spejder med en lille Flok til Egnen mellem Randers og Viborg og skaffede Oplysning om Svends Bevægelser; Sakse fortæller livligt om hans dumdristige Mod. Selv samlede Valdemar sine og den myrdede Knuds Tilhængere Syd for Gudenaa, og efter at han havde afbrudt Randers Bro, gik han over Aaen langt mod Vest og overvældede Svends Hær paa Grathehede mellem Viborg og Silkeborg St. Sørensdag d. 23. Oktober.

Nu kommer vi til Valdemarernes Storhedstid, da den danske Ledingshær planmæssigt og maalbevidst blev ført til Venden, Holsten og Estland. Den danske Konge tilkæmpede sig for en kort Tid Herredømmet over Østersøen; men hjemme i Danmark røgtede han sit Embede, som var »at gemme Dom og gøre Ret og frelse dem, som med Vold tvinges; derfor er han skyldig at gøre dem alle Fred« (Jydske Lov); fra Kongsgaardene haandhævedes Landefreden; en af dem var Borgen ved Skanderup; hvis man tør tro Folkevisen om Dronning Dagmars Død, laa der allerede paa Valdemar Sejrs Tid en Kongeborg saa prud paa en af de grønne Øer i den Sø, der efter Borgen fik Navnet *Skanderborg* Sø. Borgen var, ligesom Skanderup Kirke, bygget af Fraadsten. I dens Midte rejste sig et svært firkantet Taarn. Her lader Digteren Kong Valdemar opholde sig, da han fik Budskabet: Dronning Dagmar ligger i Ribe syg,

Dankongen slog sit Tavelbord sammen,
at alle de Guldtavel de rung:
»Forbyde det Gud Fader i Himmerig,
at Dagmar skulde dø saa ung«.

herfra udgik Kong Valdemars Ridt.

Da Kongen red ud af Skanderborg,
hannem fulgte vel hundrede Svende;
men før han red over Ribe Bro,
da var han Mand alene.

1241 døde den store Konge. »Da faldt Kronen af de danskes Hoved« som Munken i Ryd Kloster skrev. Den store Ufredstid var inde.

Kong Erik kom i aaben Krig med sin Broder, Hertug Abel. I Øm Klosters Krønike fortælles det, hvorledes Krigen i 1247 rasede inden for Klostrets Enemærker; Brødrenes Heste paa Inæs (vistnok i Glud Sogn i Bjerre Herred) blev røvede af Abels Folk; da Abbeden, Jens, forfulgte dem, blev han taget til Fange og ramt af et alvorligt Hug i venstre Arm; Klostrets Gaard i Horsens

blev brændt; Kong Eriks Dronning, Jutta, der sad paa Skantorpborg, tog hver Dag fra Klostrets Gaard i Taaning med Magt alt hvad hun vilde, og naar Munkene kom kørende med Korn fra Gaardene i Djursland, lagde hun Baghold for at rane det Korn fra dem. — Da Hertug Abel brændte Nonneklostret Gammel Vissing, blev Brødrene i Øm grebne af Angst; de spærrede Gennemsejlingen Asgaard med Stammer og store Pæle, ødelagde deres Baade, for at Dronningens Huskarle ikke skulde bruge dem til at føre deres Gods til Skantorpborg, og de gemte deres Klæder og Fødemidler i den nye Kirkes Taarn. —

Om Striden mellem Kongen og Ærkebispen er talt i det foregaaende; men ogsaa den tredje store Kamp, den mellem Kongen og de verdslige Stormænd, er gaaet hen over denne Egn. Marsk Stig Visens Digter fortæller, at Marsken efter Kongemordet i Finderup rider til Skanderborg, hvor han lader sin Ganger springe for Borgeled. Dronningen stander i Højeloft med sine to smaa Sønner, og som Sværdhug falder Ordskiftet mellem dem; til Slut raaber den unge Kongesøn:

Alt skal du af Landet rømme
om jeg skal Kronen bære,

hvortil Marsken svarer:

Og skal jeg nu af Landet rømme
og ligge paa Vandet, det kolde,
saa mange da skal jeg Enker gøre
og mest at Fruer hin bolde.

Derefter fortsætter Digteren:

Saa red han fra Skandelborg,
han lod sine Gangere springe,
han red sig til Møllerup
hin skønne Fru Ingeborg at finde.

Det var unge Hr. Marstig
red i sin egen Gaard,
op stod skønne Fru Ingeborg,
hun gik hannem ud imod.

Det mælte unge Hr. Marstig,
han tog hende i sin Arm:
»Nu haver jeg vejet Kong Erik,
som dig haver gjort den Harm.

Hvad heller vil du nu være en fattig Kvinde
og følge en fredløs Mand,
eller du vil være en Slegfred
og bære det Haadingsnavn«.

»Langt heller vil jeg være en Danekvinde,
og følge en fredløs Mand,
end jeg vil være en Slegfred
og bære det Haadingsnavn«.

Paa Møllerup ser vi den Dag i Dag Rester af den Borg, der har huset Marsk Stig og Fru Ingeborg. I Voldstedet paa Hjelm, hvor de fredløses Høvding byggede sin Borg, finder man falske Mønter, et af hans Vaaben mod Landets Konge; til Helgenæs Kirke er et af Sagnene om hans Begravelse stedfæstet.

Denne dæmoniske Skikkelse, der, takket være Folkevisedigterne, for Efterslægten er kommen til at staa som Midtfigur i det mørke Aarhundrede mellem Valdemar Sejr og Valdemar Atterdag, er altsaa nøje knyttet til Aarhusegnen.

Vi vender tilbage til Skanderborg; her sad Christopher II 1330—31 og søgte at skaffe sig Livets Ophold af den sidste Plet af Jyllands Jord, som han ikke havde pantsat; ved hans Død blev Grev Johan Herre paa Borgen, som blev pantsat til en tysk Ridder.

Holstenervælden i Danmark fik sit Knæk, da Niels Ebbesen vog den kullede Greve i Randers den 1. April 1340. Mens Valdemar Atterdag, der St. Hansdag blev kaaret til Rigets Konge paa Viborg Landsting, paa Sjælland begyndte sin møjsommelige Kamp for at samle det splittede Rige, prøvede jydske Herremænd og Bønder at befri Halvøen for Holstenernes haarde Aag; en stor Skare belejrede det faste Skanderborg; men da Holstenerne sendte Undsætning fra Fyn, og Borgens Besætning gjorde Udfald, blev Jyderne angrebne fra to Sider og maatte efter et stort Blodbad give tabt og flygte. Niels Ebbesen og to af hans Brødre faldt. Slaget blev udkæmpet paa Nonnebjerget nær ved Skanderup Kirke Alle Sjæles Dag d. 2. November 1340. Da Landevejen blev gjort bredere i 1922, fandt man en Mængde Menneskeknogler i Bakken øst for Kirken; det er sandsynligvis Rester af de faldne.

Holstenerne fik taget Hævn over Grev Gerts Banemand, men deres Sejr fik ingen Betydning. Skanderborg blev snart indløst af Kongen og blev et Hovedstøttepunkt for hans Herredømme i Jylland i de følgende urolige og vanskelige Aar. Det var et af Rigets vigtigste Len, der laa under Skanderborg; hvis vi gennemgik Rækken af Lensmænd, vilde vi finde mange af Kongernes højtbetroede Raadgivere blandt dem, Mænd som Mogens Gøye; egentlig Kongebolig blev Skanderborg først paa Frederik IIs Tid; 1561 besluttede denne Konge her at »foretage en virkelig stor Bygning« og gav Lensmanden Holger Rosenkrantz Ordre til at lade Øm Klosterkirke med Søvnhus, Omgang og andre unyttige Huse nedrive og anvende Sten og Tømmer derfra til det nye Slot, som rejstes i de følgende Aar.

Paa dette røde Skanderborg, der kendes fra Thurahs Stik i »Den danske Vitruvius«, og hvoraf Slotskirken er en Rest, opholdt Kong Frederik og »min Sophie« sig ofte. Efter Jagter i Skov og paa Hede bænkedes Kongen og hans Følge om bugnende Borde med fyldte Stobe; men ogsaa alvorlige Regeringssager blev afgjort her; en Mængde Kongebreve er udgaaet fra Slottet. Ogsaa Christian IV satte stor Pris paa Skanderborg. Fortællingen om hans Sejlads i et Krigsskib paa Søen er et uhjemlet Sagn; men det er en historisk Begivenhed, at Kongens Retterting her i 1609 dømte Brevfalskneren Christopher Rosenkrantz til Døden.

I hele Enevældetiden melder Historien kun om eet kongeligt Besøg og Ophold paa Skanderborg; det var ved Midsommertid 1716; Frederik IV havde bortført Storkanslerens Datter, Anna Sophie Reventlow, fra Clausholm og lod sig vie til hende i Slotskapellet. Begivenheden viser os i et Glimt Enevældens Magtfylde og forklarer Sætningen: Princeps legibus solutus est (Fyrsten staar over Loven). Den danske Kirkes Overhoved begik her ustraffet en Forbrydelse (Bigami), som den danske Lov straffede med Døden. Frederik IV har dog paa

anden Maade Betydning for Skanderborg; det var ham, der indrettede det store Krongods til Rytterdistrikt og byggede Skoler i Godsets Hovedbyer, bl. a. i Hørning. 1767 blev Godset solgt ved Auktion og Slottet nedbrudt; Kapellet blev skænket Byen til Sognekirke.

Om den anden Kongeborg i Nærheden af Aarhus, *Kalø,* kan jeg fatte mig i stor Korthed. Den blev opført af Erik Menved; efter Bondeoprøret 1313 blev Egnens Bønder dømt til Arbejde paa Borgens Befæstning. I Forliget i Lübeck 1340, da Valdemar Atterdag enedes med Hertug Valdemar og Grev Gerts Sønner om Betingelserne for hans Indløsning af det pantsatte Land, nævnes Kalø som en af Nørrejyllands fire Hovedborge. Den svære Taarnstump, der endnu staar tilbage af Borgen, Ruinerne paa Banken og de dybe tørre Grave viser, at det var et mægtigt middelalderligt Forsvarsværk, der stod her. Kongerne har ikke boet her som paa Skanderborg; men Borgen og Lenet hævdede Stillingen blandt Rigets vigtigste; en Række fremragende Mænd sad som Lensmænd; jeg kan nævne de to Rigshofmestre paa Christiern Is og Hans' Tid, Fader og Søn, Otte Nielsen og Erik Ottesen Rosenkrantz, Erik Banner, der af Christiern II fik den Opgave at bevogte Gustav Vasa, som dog undslap og over Lübeck naaede til Sverige, hvor han var den rette Mand i rette Øjeblik: efter Blodbadet i Stockholm kunde netop han samle det splittede Folk om Uafhængighedskampen, som blev afgørende for Nordens senere Historie; man fristes paa Kalø til at spørge, hvorledes var det gaaet, hvis Lensmanden havde passet paa sin Fange? Erik Banner blev senere, ved Siden af Mogens Gøye, Christian IIIs vigtigste Medhjælper med Gennemførelsen af Regeringsforandringen 1536, da Kongen overtog Bispemyndigheden og Bispegodset, og de verdslige Stormænd indtog den første Plads i Samfundet, som Prælaterne hidtil havde haft. Jørgen Rosenkrantz, Stamfaderen til den Række fremragende Mænd, der ejede Rosenholm igennem to Aarhundreder, sad som Lensmand fra 1567 til 1596. Christian IVs Rigsmarsk Jørgen Skeel, Stamfaderen til Greverne Scheel paa Gammel Estrup, havde Lenet fra 1607 til 1629. Da hele Landets Styrelse blev omordnet efter Enevældens Indførelse 1660, afløstes Lensmændene af Amtmænd, der var uselvstændige Agenter for Centralstyrelsen i København, hvor al Statsmagt nu blev samlet. Kalø Borg og Gods skænkede Frederik III 1661 til sin Søn Ulrik Frederik Gyldenløve, der var gift med Fru Marie Grubbe; 1670 afstod han atter Kalø til Kronen; men Christian V forærede 1672 ham og Vincents Hahn Kaløs Bygninger og Materialier; den gamle forfaldne Borg blev nu nedreven. Kun den skrællede Taarnstump blev staaende som Minde om fordums Herlighed; Munkesten og Tømmer blev prammet til København og anvendt ved Opførelsen af Charlottenborg.

Den nye Tid havde ikke Brug for Erik Menveds Borg; men det gjaldt om at give Hoffet i Residencestaden »Lustre« ved Opførelsen af Palæer omkring Kongeslottet.

Foruden Kongeborgene, hvortil ogsaa maa regnes Aakjær, Silkeborg og Aarhusgaard, hvor Lensmænd indtil 1660 styrede det tidligere Bispegods for Kronens Regning, laa der, som ovenfor nævnt, mange *adelige Sædegaarde* i Aarhus Stift, navnlig i det nuværende Randers Amt, hvor Kronen ikke havde saa meget Gods som i det nuværende Aarhus Amt.

I Tiden mellem 1536 og 1660, der med en vis Ret kaldes Adelsvældens Tid, samlede dygtige og virksomme Herremænd meget Bøndergods om adskillige af disse Gaarde. De opgaaende Tider i det 16. Aarhundredes anden Halvdel og i Begyndelsen af det 17. Aarhundrede gav rundelige Indtægter, der satte Højadelen i Stand til at bygge de skønne røde Gaarde, der endnu er en Pryd for vort Land, og til at indrette deres Liv paa en Fod, som deres Forfædre ikke havde drømt om; det blev et Led i den unge Adelsmands Opdragelse at foretage en lang Udenlandsrejse, før han traadte ind i Kronens Tjeneste; han lærte Sprog og fik Indtryk af Livet ved fremmede Universiteter og Hoffer; han kom paa Højde med sin Tid, bragte nye Kulturstrømninger ind i Landet og gav den nye Tids Kunstnere Opgaver at løse. Som ældre deltog han i Rigets Styrelse som Lensmand og maaske som Rigsraad, men han tabte ikke Fodfæstet paa sin fædrene Gaard, hvor der laa mange Opgaver for ham. Lensmanden og Rigsraaden bar gyldne Kæder, men han følte sine Forpligtelser; Herluf Trolles Ord til Niels Hemmingsen var ikke Mundsvejr. Han vovede sin Hals for Konge og Land. Tænk et Øjeblik paa Slægten Brok paa Gammel Estrup. Eske Jensen Brok faldt paa St. Jørgensbjerg mod Bondeoprørerne 1441; hans Sønnesøn Niels Brok faldt ved Svenstrup mod Skipper Clement 1534, dennes Søn Lave Brok faldt ved Axtorna 1565.

Ogsaa i Administrationen har mange af Aarhus Stifts Herremænd gjort god Fyldest; adskillige er nævnt i det foregaaende; her kan tilføjes Rigsadmiralen Albert Skeel paa Katholm, Rigsmarskens Broder, Kansleren Christen Thomessen Sehested paa Stougaard og Jakob Seefeld paa Sostrup (Benzon), Medlem af Regeringsraadet under Christian IVs Mindreaarighed for blot at nævne tre. En Plads for sig har den lærde Teolog Holger Rosenkrantz, der paa Rosenholm havde unge Mænd, som han indviede i Videnskaberne, boende hos sig.

Efter 1660 sker der ogsaa paa dette Omraade en stor Forandring. Den gamle Adel taber sin Betydning; nogle Slægter uddør eller forarmes; andre gaar op i den nye Hofadel, der samles omkring Enevoldsherren. Gaardene bliver enten Sommeropholdssteder for Embedsmænd eller Hofmænd, der har deres Hjem i København eller i Amtsbyerne, eller Boliger for Godsejere, der ikke har noget med Statstjenesten at gøre. Typen er ikke længere denne: Jørgen Skeel til Sostrup m. m. optages i Rigsraadet i Kraft af sin Position paa Egnen og vælges af sine Standsfæller til Rigsmarsk, men denne: Kongen har gjort den højtbegavede københavnske Akademiker Peder Schumacher til Storkansler og Greve af Griffenfeld; denne køber saa paa Samsø Gods, der oprettes til et Grevskab, men derved bliver han ikke Samsing, og hans Virksomhed betegner ikke en Indsats fra Samsø i Rigsstyrelsen paa samme Maade som Jørgen Skeel betegner en Indsats fra Djursland og Jørgen Rosenkrantz fra Øster Lisbjerg Herred.

Indtil Enevældens Centralisation gjorde det umuligt for selvstændigt politisk og aandeligt Liv at trives udenfor Hoffet og Byen, har Egnen omkring Aarhus Bugt og det store jydske Sødrag været Skueplads for Begivenheder, der tæller med i Danmarks Historie, vigtige Beslutninger er tagne her, Rigsregeringen er til Tider udgaaet herfra, og betydelige Mænd er voksede op af Egnens Befolkning; Bispesædet har igennem Aarhundreder været et Centrum

af stigende Betydning for Udbredelse af Kristendom og Kultur, det har fremmet boglig Syssel og givet Kunsten Opgaver, der har funden en saa smuk Løsning, som Tiden og Stedet kunde yde; da det gik til Grunde, har der paa Kongeborge og Adelsgaarde udfoldet sig et rigt Liv præget af den nye Tid, Renaissancetiden, og dygtige og selvstændige Mænd, rodfæstede i Egnens Jord, har taget den nye Tids Opgaver op.

Da Enevælden havde gjort sin Gærning, og i 1849 var bleven afløst af Folkestyre, blev Centralisationen ingenlunde afskaffet, og Hovedstaden hævdede ogsaa under de nye Forhold sin dominerende Stilling; men der begyndte dog under den frie Forfatning paa flere Omraader at spire Liv frem i den før skindøde Provins. Det kommunale Selvstyre voksede sig stærkt, og Industrialismens Virkninger gjorde sig gældende overalt, men intetsteds saa kraftigt som i Aarhus, hvor den rivende Befolkningstilvækst og Demokratiseringen af Samfundet har stillet en Mængde Opgaver, paa hvis Løsning, der er arbejdet og arbejdes ihærdigt. Nutiden har krævet sin Ret, men Fortiden er ikke bleven helt glemt.

Der er, siden Høyen i sit epokegørende Foredrag vakte Forstaaelsen af Aarhus Domkirkes høje Værd som Mindesmærke over vor middelalderlige Kultur, sat stærke Kræfter ind paa Arbejdet for at føre den tilbage til den herlige Skikkelse, den havde paa Ove Billes Tid. I Aarhus Museum er der vokset en historisk Samling frem, hvor man kan følge Kulturudviklingen i Østjylland fra den ældste Stenalder til vore Dage. I Købstadmuseet »Den gamle By« er typiske Købstadshuse fra Christian IVs til Christian VIIs Tid, der var faldne som Offer for den moderne Tids Krav, bleven genopbyggede. Husene vil snart danne en hel By med Torv og Gader og Stræder; indendørs har man med stor Kyndighed og Omhu rekonstrueret en Mængde Interiører: Beboelsesrum, Værksteder og Butikker. Det gamle Øm Kloster var forsvunden fra Jordens Overflade; nu er dets Fundamenter gravet frem, og enhver kan se hele det anseelige Anlæg: Den treskibede Kirke med de murede Grave og de forskellige Klosterbygninger med Refektorium, Køkken, Bagers osv. Fundene fra Udgravningerne er ikke ført til København, men samlede i »Klosterhuset«, som er opført med Benyttelse af de gamle Munkestensbrokker.

Disse faa Eksempler viser, at Stemmerne fra de svundne Tider finder Øre i den største og stærkest voksende af de danske Købstæder. En Del af det danske Folks rige Minder fra Fortiden er knyttet til Aarhusegnen, hvor der bor Folk, som i Ord og Gerning viser, at de er til Sinds at vogte og bevare deres Part af Nationens Skatte.